

МУНИЦИПАЛДЫГ БЮДЖЕТТЕН ХАНДЫРЫЛГАЛЫГ НИИТИ
ӨӨРЕДИЛГЕНИН АЛБАН ЧЕРИ
«ӨВҮР КОЖУУННУН ШАРЫЙ-ООЛ ВЛАДИМИР ЧАКТАР-ООЛОВИЧ АТТЫГ
ЧАА-СУУР МУНИЦИПАЛДЫГ НИИТИ БИЛИГ ОРТУМАК ШКОЛАЗЫ»

«ЧӨПШЭЭРЭЭН»

«Өвүр кожууннун Шарый-оол В.Ч аттыг
Чаа-Суур муниципалдыг ниити билиг
ортумак школазының» директорнун
өөредилге талазы-биле оралакчызы

Аомак /Донгак Ч.Д./
Протокол № 1; 30.08.2023 ч.

«БАДЫЛААН»

«Өвүр кожууннун Шарый-оол В.Ч. аттыг
Чаа-Суур муниципалдыг ниити билиг
ортумак школазының»

директорунун дужаалы-биле бадылаан
Комбуй-оол А.В.
Дужаал № 168; 31.08.2023 ч.

2023-2024 өөредилге чылында
6-гы класстын «Тыва дыл» эртемнге
кол ниити өөредилгенин
ажылчын программазы

Тургузукчузу: Санаа Светлана
Алдын-ооловна
1-ги категориянын тыва дыл
болгаш чогаал башкызы

Тайылбыр бижик

Муниципалдыг бюджеттен хандырылгалыг ниити өөредилгениң албан чери «Өвүр кожууннуң Шарый-оол Владимир Чактар-оолович аттыг Чаа-Суур муниципалдыг ниити билиг ортумак школазының» 6-гы клазының тыва дыл эртеминиң 2023-2024 өөредилге чылында ажылчын программазын дараазында нормативтиг эрге-хоойлу саавыырларынга даянып кылган:

Федералдыг:

- Федералдыг Хоойлу № 273, 29.12.2013 ч. «Россия Федерациязының Өөредилге Хоойлузунуң дугайында»;
- Федералдыг Күрүнениң Өөредилге Стандарттары. Россия Федерациязының 17.12.2010 чылда № 1897 дугаар дужаалы (кол ниити өөредилгениң ФКӨС);
- Кол ниити өөредилгениң Федералдыг Күрүнениң Өөредилге Стандарттары (Россия Федерациязының Өөредилге яамызының №286 дугаар 31.05.2021 чылда үнген дужаалы (Кол ниити өөредилгениң ФКӨС дугайында);

Регионалдыг:

- Тыва Республиканың Хоойлузу, 2014 чылдың июнь 21-де № 2556 УХ-І «Тыва Республиканың Өөредилгези»;
- Тыва Республиканың Өөредилге яамызының 2022 чылдың март 4-те № 169-д дугаар дужаалы «Тыва Республиканың өөредилгезинге ФКӨС чаа хевирин киирериниң дугайында»;
- Тыва Республиканың Өөредилге яамызының 2022 чылдың август 31-де № 8396 дугаар дужаалы «2023-2024 чылда Тыва Республиканың өөредилге албан черлеринге чижек календарьлыг графикти киирериниң дугайында».
- К.Б.Доржу, Ч.А.Сарыгларның тургусканы 5-11 класстарга «Тыва дыл болгаш харылзаалыг чугаа сайзырадылгазы» деп Национал школа хөгжүдөр институттуң үндүргени чижек программаны удуртулга кылган.

Школа талазындан:

- Муниципалдыг бюджеттен хандырылгалыг ниити өөредилге албан чери «Өвүр кожууннуң Шарый-оол В.Ч. аттыг Чаа-Суур муниципалдыг ниити билиг ортумак школазының» Уставы;
- Муниципалдыг бюджеттен хандырылгалыг ниити өөредилге чери «Өвүр кожууннуң Шарый-оол В.Ч. аттыг Чаа-Суур муниципалдыг ниити билиг ортумак школазының» 2022 чылдың август 31-де дужаалы-биле 2023-2024 өөредилге чылында Өөредилге планы;
- 2023-2024 өөредилге чылында 2022 чылдың август 31-де № 137/д дугаарлыг дужаал-биле «2023-2024 өөредилге чылында Муниципалдыг бюджеттен хандырылгалыг ниити өөредилге албан чери «Өвүр кожууннуң Шарый-оол В.Ч. аттыг Чаа-Суур муниципалдыг ниити билиг ортумак школазының» календарь-өөредилге графиктин тургузарының дугайында»;
- Өөредилгени кол өөредилге программаларының кол ниити база ортумак ниити өөредилге программаларын 2010 чылдың декабрь 17-де № 1897 дугаар Федералдыг Күрүнениң Өөредилге Стандарттарынга даянып чорудар.

Тыва дыл эртемниң ниити характеристиказы

Тыва дыл – тыва нацияның дылы болур. Ында тыва улустуң төрөөн дылын сайзырадып келген байлак дуржулгазы, мерген угааны, угаан-бодалының чедишкиннери мөөңнеттинген. Ол дээрге тыва культураның – улустуң аас чогаалының, оон өске-даа янзыларының театр уран-чүүлунуң болгаш уран-чүүлдуң өске-даа янзыларының, парлалганың, эртемниң, ажыл-херекти чорударының, өөредилгениң болгаш кижизидилгениң дылы. Тыва дыл улустуң амыдыралының, ажыл-чорудулгазының бүгү-ле талаларында калбаа-биле ажыглаттыннып турар. Тыва школаларга азы класстарга, өске-даа өөредилге черлеринге төрөөн дылды өөредири уругларның угаан-медерелин сайзырадырынга, оларны эки мөзү-шынарга кижизидеринге хөй-хөй таарымчалыг аргаларлыг. Төрөөн дылын шиңгээдип алыры – өөреникчилерге өске эртемнерни чедишкинниг билип алырынга, долгандыр турар амыдырал болгаш бойдус дугайында билиглерни калбартып, улуг салгалдың байлак дуржулгасын ажыглап билиринге чаңчыктырар. Дыл тускай аймак-сөөк улус (нация) болурунун кол демдээ, национал культураның үндезини.

Школага тыва дылды өөредириниң сорулгалары болгаш кылыр ажылдары:

Школага тыва дылды башкылаарының сорулгалары мындыг:

- өөреникчилерге лексика, фонетика, сөс чогаадылгазы, грамматика (морфологи болгаш синтаксис), стилистика аймаандан тодаргай билиглерни бээр, алган билиглерни практика кырынга ажыглап билириниң мергежилдерин болгаш чаңчылдарын хевирлээр;
- шын бижиириниң болгаш бижик демдектерин салырынын быжыг чаңчылдарын бээр;
- теория талазы-биле алган билиглеринге даянып, программа негелдезинге дүүштүр боттарынының аас болгаш бижимел-биле харылзаалыг илеридиниң мергежилдери-биле чепсеглээр;
- өөреникчилерни литературлуг дылдың нормаларынга чаңчыктырар, оларның сөс курлавырын байыдар болгаш чугаазының культуразын бедидер;
- өөреникчилерниң ниитилел амыдыралынга дылдың ужур-дузазының, хөгжүлдезиниң дугайында база тыва дылдың өске дылдарның аразында туружунуң дугайында бөдүүн билиглери-биле таныштырар;
- оларның логиктиг боданыышкын болгаш чугаазын сайзырадыр;
- төрөөн дылынга камныг болгаш хандыкшылдыг болурунга кижизидер, дылдың байлаан шиңгээдип алырынга өөреникчилерниң сонургалын күштелдирер;
- өөреникчилерни патриотзмниң болгаш интернационализмниң нзузунга кижизидер, оларның материалисчи үзел-бодалдарын хевирлээр;
- ном болгаш билиглерниң өске-даа үндезиннери-биле ажылдаарынга өөреникчилерни чаңчыктырар;
- өөреникчилерни боттары боданып өөрениринге чаңчыктырар;
- шын, медерелдиг, аянныг номчуурунун мергежилдерин сайзырадыр;
- төрөөн дыл кичээлдерин өөреникчилерниң мөзү-шынар, күш-ажыл болгаш эстетика талазы-биле кижизидилгезин боттандыраарынга бүрүн- биле ажыглаар;

- өөреникчилерни харыысалгалыг болурунга, өөредилгениң болгаш күш-ажылдың сагылчурумун сагыырынга кижизидер.

6-гы класстың өөреникчилериниң тыва дылга шингээдиң алыр кол-кол билиглери:

Сөс чогаадылгазының сайгарылгазын кылыр. Ийи чугула кезигүннүг домактарның синтаксистиг сайгарылгазын кылыр. Диалект сөстөрни, эргижириэн сөстөрни, неологизмнерни ылгап, чугаага шын ажыглап билир.

5-6 класстарга өөрөнгөн чугаа кезектеринге хамаарышкан сөстөрни тывар болгаш оларның грамматиктиг демдектерин тодарадып билир.

Орфографиядан болгаш орфоэпиядан. Нарын кылыг сөстөрүн, наречие, ат оруннарын шын адаар болгаш бижиир. Тодаргай эвес ат оруннарында артынчыларны аңгылап болгаш дефистеп бижиир.

Пунктуациядан. Домакка удурланыштырар болгаш чагырыштырар эвилелдер мурнунга биче секти салып билир.

Материал-техниктиг хандырылга көргүзүглери

Тыва дыл кичээлдеринге чүүл-бүрү методиктиг аргаларны, көргүзүг материалдарын, техниктиг херекселдерни, аудио, видео, медиа, ИКТ-ни ажыглаары чугула. Орус, даштыкы, тыва чурукчуларның сюжеттиг чуруктарын ажыглаары. Сөс курлавырларын байыдар, аас болгаш бижимел чугааны идепкейжидер, эстетиктиг кижизидилгезинче кичээнгейлиг болур. Методиктиг удуртулгалар, чаа дузаламчы, чаа технологиялар-биле ажылдаар. Өөредилге номнары, техниктиг херекселдер, таблицалар, схемалар ортумак (долу) ниити өөредилгениң сорулгаларын күүседиринге чугула херектиг өөредилге-методиктиг комплексти тургузар. Материал-техниктиг хандырылга көргүзүглери санитар эпидемиологтуг дүрүмнер болгаш нормаларга дүгжүп турар ужурлуг. (СанПиН 2.4.2.1.178-02)

Календарь-тематиктиг план

№	Кичээлдин темазы	шагы	хуусаазы	
			планда	Херек кырында
1	Кириилде кичээл. Дылдар дугайында ниити билиг.	1		
2	Катаптаашкын. 5-ки класска өөрөнгенин катаптаары. Лексика болгаш сөс чогаадылгазы.	1		
3	Фонетика болгаш орфография.	1		
4	Сөс тургузуу болгаш сөс чогаадылгазы.	1		
5	Морфология болгаш синтаксис.	1		
6	Хыналда диктант «Чайгы арыгга».	1		
7	Частырыглар-биле ажыл.	1		
8	Лексика. Тыва дылдың лексиказын тывылган угунуң аайы-биле бөлүктээри.	1		
9	Өске дылдардан үлегерлеп алыышкын. Моол, төвүт, кыдат үлегерлээшкыннер.	1		
10	Орус дылдан үлегерлээшкыннер. Эрги, чаа орус үлегерлеп алыышкыннар.	1		
11	Ниити ажыглалдың сөстери. Профессионализмнер. Диалектизмнер.	1		
12	Эргижирээн сөстер. Неологизмнер.	1		
13	Хыналда ажыл.	1		
14	Частырыглар-биле ажыл.	1		
15	Ономастика. Хуу аттар. Топонимнер.	1		
16	Кижилерниң хуу аттары (антропонимнер)	1		
17	Этнонимнер.	1		
18	Зоонимнер.	1		
19	Хуу аттарга катаптаашкын.	1		
20	Хыналда ажыл.	1		
21	Частырыглар-биле ажыл.	1		
22	Кылыг сөзү. Кылыг сөзүнүң утказы.	1		
23	Кылыг сөстериң уткалыг бөлүктери.	1		
24	Кижиниң болгаш дириг амытаннарның кылдыныгларын илередир кылыг сөстери.	1		
25	Бойдустуң болуушкуннарын болгаш кандыг-бир демдектиң илерээрин дамчыдар кылыг сөстери.	1		
26	Кылыг сөзүнүң тургузуу.	1		
27	Кылыг сөзүнүң немелде утка илередир хевирлери.	1		
28	Эдертиг «Маадырлыг чорук»	1		
29	Кылыг сөзүнүң наклонениелери.	1		
30	Кылыг сөзүнүң болуушкун наклонениези болгаш ооң үелери.	1		
31	Болуушкун наклонениезиниң амгы үези.	1		
32	Болуушкун наклонениезиниң эрткен үези.	1		
33	Болуушкун наклонениезиниң келир үези.	1		
34	Кылыг сөзүнүң дужаал наклонениези.	1		
35	Кылыг сөзүнүң даар наклонениези.	1		
36	Катаптаашкын.	1		
37	Хыналда ажыл.	1		
38	Частырыглар-биле ажыл.	1		

39	Наречиениң ниити утказы, грамматиктиг демдектери.	1		
40	Наречиениң бөлүктөри.	1		
41	Наречиениң тургустунары.	1		
42	Наречиелерни шын бижири.	1		
43	Наречиелерни чугаага шын ажыглаары.	1		
44	Наречиениң морфологтук сайгарылгазы.	1		
45	Наречиеге катаптаашкын.	1		
46	Хыналда ажыл.	1		
47	Частырыглар-биле ажыл.	1		
48	Ат орнунуң ниити утказы, грамматиктиг демдектери. Ат орнунуң бөлүктөри.	1		
49	Арынның болгаш айтырыгының ат оруннары.	1		
50	Айтылганың ат оруннары.	1		
51	Тодаргай болгаш тодаргай эвес ат оруннары.	1		
52	Катаптаашкын.	1		
53	Эдертиг. «Чыланныг-Тей»	1		
54	Синтаксис. Сөс каттыжышкыны.	1		
55	Домак. Домактарның сорулгазының аайы-биле янзылары.	1		
56	Домактың чугула кежигүннөри.	1		
57	Кол сөс биле сөглөкчинин аразында тире.	1		
58	Катаптаашкын.	1		
59	Хыналда ажыл.	1		
60	Частырыглар-биле ажыл.	1		
61	Чыл дургузунда өөрөнгөн чүүлдерин катаптаары. Лексика.	1		
62	Хуу аттарга катаптаашкын.	1		
63	Морфология. Кылыг сөзү.	1		
64	Кылыг сөзүнүн немелде утка илередир хевирлери.	1		
65	Кылыг сөзүнүн причастие, деепричастиялери.	1		
66	Наречиеге катаптаашкын.	1		
67	Хыналда ажыл.	1		
68	Частырыглар-биле ажыл. Түңнел кичээл.	1		

Материал-техниктиг хандырылга көргүзүглери

Өөрөдилге номнары, техниктиг херекселдер, таблицалар, схемалар ортумак (долу) ниити өөрөдилгениң сорулгаларын күүседиринге чугула херектиг өөрөдилге-методиктиг комплексти тургузар. Материал-техниктиг хандырылга көргүзүглери санитар эпидемиологтуг дүрүмнөр болгаш нормаларга дүгжүп турар уjurлуг (СанПиН 2.4.2.1.178-02)

6-гы класска тыва дыл эртемниң өөрөдилге-методиктиг хандырылгазы

Ажылчын программаны К.Б.Доржу, Ч.А.Сарыгларның тургусканы 5-11 класстарга «Тыва дыл болгаш харылзаалыг чугаа сайзырадылгазы» (НШХИ, 2017 чыл) чижек программаны удуртулга кылган.

Өөрөдилге номунуң автору, ады, үндүргөн чылы:

Бавуу-Сюрюн М.В.; К.Б.Доржу, Ооржак Б.Ч.; Хертек А.Б. Тыва дыл. 6 класс. Ниити өөрөдилге албан черлеринге өөрөдилге ному. –Кызыл: Национал школа хөгжүдөр институт, 2015.

Немелде литература:

1. Доржу К.Б. Амгы тыва литературлуг дылга мергежилгелер чыындызы. Кызыл: ТывНУЧ, 2003.
2. Кара-оол Л.С. Тыва дылдың практикumu. Кызыл: ТывКУ, 2011.
3. Март-оол К.Б. 5-9 класстарга тыва дылды башкылаарының методиказы. Кызыл, 2002.
4. Монгуш Д.А., Ойдан-оол А.К. Методиктиг сүмелер. 6-7 класстарның «Тыва дыл ному-биле ажылдаар башкыларга дузаламчы». Кызыл: ТывНУЧ, 1992.
5. Ойдан-оол А.К., Ооржак М.Ч.,
6. Ооржак С-С.Т. Диктантылар чыындызы. 5-9 класстарга.
7. Ойдан-оол А.К., Тадар-оол С.К. Эдертиглер чыындызы. 5-9 класс. –Кызыл, ТывНУЧ, 2004.
8. Ооржак Д.Х., Салчак Н.А., Чамыян К.Д., Араптан Б.И. 5-6 класстарның «Тыва дыл» деп өөрөдилге номнарынга дидактиктиг материал. Кызыл, 1994.
9. Салзынмаа Е.Б. Грамматиктиг сайгарылгалар чуруму. Кызыл: ТывКУ, 2004.
10. Сат Ш.Ч. Амгы тыва литературлуг дыл. Фонетика болгаш семасиология, фразеология, фонетика, морфология. Кызыл: ТывНУЧ, 1980.
11. Сат Ш.Ч. Амгы тыва литературлуг дыл. Синтаксис. Кызыл: ТывНУЧ, 1983.
12. Сат Ш.Ч. Тыва диалектология. Кызыл: ТывНУЧ, 1987.
13. Сувандии Н.Д. Тыва дылдың практикumунга мергежилгелер чыындызы. Кызыл, 2003.
14. Сувандии Н.Д., Оюн Т.Б. Тыва дылга технологтуг карталар. ТувГУ, 2019.